

De verdeling van de Rosengaerdermarke in 1416.

Jan van Zanden (2005)

Het ontstaan van de marken.

Het is bekend, dat in de eeuwen van ongeveer 1100 tot 1400 er in Westeuropa belangrijke ontwikkelingen op tal van terreinen plaats vonden. Na de primitieve vroege middeleeuwen volgde er een lange tijd met een snelle bevolkingsgroei en een enorme ontwikkeling van het economische deel van het leven. Er kwam weer geld in de samenleving, waardoor bijv. betalingen in natura weer vervangen werden door een economie met betalingen in geld. De opkomende handel concentreerde zich vooral in kleine steden. Zwolle en de andere Ijsselsteden Kampen en Deventer werden kristallisatiepunten van deze ontwikkelingen in onze omgeving. Maar ook buiten deze steden vonden er op het platteland geleidelijk veranderingen plaats. Een zeker beginpunt hierbij was de vastlegging van de grenzen tussen de verschillende buurschappen en dorpen. Volgens veel historici moet dit zo tussen 1100 en 1200 in de verschillende delen van Overijssel hebben plaats gevonden. Bij deze grensafbakeningen werd in elk dorp of buurschap vastgesteld wie de eigenaren waren van de hoeven in de dorpen de daarbij behorende cultuurgrond. Daarnaast werd bepaald welke woeste onontgonnen gronden nog tot het dorp konden worden gerekend. Deze onverdeelde en onontgonnen gronden, meestal aangeduid als het “veld” behoorden volgens oud recht toe aan de keizer dan wel de Duitse koning, maar eigendom en beheer van die grond werd nu in handen genomen door de eigenaren van de gevestigde hoeven of erfen op de al ontgonnen en verdeelde gronden. Een dergelijke ontwikkeling vond trouwens in deze tijd in veel delen van Westeuropa plaats. De achterliggende gedachte moet zijn geweest, dat de eigenaren van de hoeven in de dorpen bevreesd waren voor een snelle uitputting van de woeste gronden rond hun hoeven. Deze velden waren namelijk een integrerend deel van de bedrijfsvoering en het leven in het dorp geworden: ze leverden hout voor de bouw van de woningen en boerderijen, ook hout voor de verwarming in de winter, eventuele bossen leverden eikels voor het houden van varkens, daar waar veen aanwezig was kon ook turf als brandstof worden gewonnen. Belangrijk was ook, dat de ongecultiveerde graslanden gebruikt konden worden als weide voor het vee en voor hooiwinning. Kortom de boeren konden voor hun bedrijfsvoering niet zonder deze velden en het werd bij een groeiend inwonertal zaak om regels te stellen voor de instandhouding van deze velden en wel door middel van een gereguleerd en beperkt gebruik hiervan.

Bloeiden er ooit rozen in de Rosengaerde ?

De grenzen tussen de aldus gevormde dorpen en buurschappen werden door middel van markeringen, meestal keistenen, soms ook met boswallen of gegraven sloten zichtbaar gemaakt. Naar het romeinse woord mark – grens - werd dit begrip marke uitgebreid tot een aanduiding van het gehele niet verdeelde dorpsgebied. In het kerspel Dalfsen ontstonden zo ten Noorden van de Vecht twee marken. De ene marke was in eigendom en beheer van de combinatie van kerkdorp-Dalfsen en de aangrenzende buurschappen Ankum,

Gerner, Oosterdalfsen en Welsum. De andere was eigendom van het buurschap Leusen. De marke van Dalfsen c.s. droeg een intrigerende naam: de Rosengaerde. De oude Rosengaerde moet een betrekkelijk klein veld zijn geweest, dat later deel ging uitmaken van een veel groter gebied, dat wel met haar naam werd getooid. De oude Rosengaerde lag toen ten Noorden van de huidige Hessenweg – toen de Rosengaerde Steghe geheten – en ten westen van de An-kummerweg. Het woord “gaerde” suggereert, dat er sprake was van een afgepaald gebied, waar blijkbaar dan rozen groeiden. Later kwam er oostelijk van deze gaerde er nog een gaerde bij, die dan de nieuwe Rosengaerde werd genoemd. Juist in die tijden gold de roos, een struik met een subliem mooie bloem als een bijzonder symbool van schoonheid en reinheid. Hetzelfde gold bijv. ook voor de lelie. Ridders gebruikten de roos wel als een teken op hun wapenschild en in de wat latere riddercultuur met haar platonische liefdesidealen speelde de roos soms een hoofdrol. Maar genoeg hierover. Wie hierover meer wil weten kan ik aanraden het boek van Huizinga “Herfsttij van de middeleeuwen” te lezen. In het Midden-Oosten werden overigens al eeuwen lang rozen gekweekt. De Romeinse keizers gebruikten rozenblaadjes bijv. om met vele duizenden blaadjes tegelijk de lucht in hun amphitheatres een heerlijke en frisse geur te geven. Het is waarschijnlijk, dat de kruisvaarders deze Damascener rozen mee naar Westeuropa hebben genomen en in de 13^{de} eeuw werd in de buurt van Parijs de roos als Rosa Gallica geteeld. De Duitse stad Hildesheim cultiveert vandaag nog met grote zorg een eeuwenoude roos, een Rosa Canina, die hier rond 1300 in de kloostertuin bij de domkerk moet zijn geplant. Maar van een professionele teelt van rozen in het Noorden van Europa is tot nu toe niets bekend. Maar er is ook nog een andere uitleg mogelijk. Het middeleeuwse woord voor paard was ros en een rosngaerde was een omtuinde weideplaats, waar paarden konden grazen. Voorlopig heb ik de neiging om aan deze laatste uitleg de meeste waarde toe te kennen.

Het bestuur van de marke.

De marke van Leusen had een meer alledaagse naam: gewoon de Leusener marke. De verhouding tussen de ontgonnen gronden en de omvang van de marke was in de verschillende dorpen nog al verschillend. Zo hadden in de omgeving van Zwolle verschillende buurschappen maar een betrekkelijk kleine marke, zoals Berkum, Zalne, Haarst, Herfte, Wijtmten, Zutem en Herkeloo. Ten noorden van de Hessenweg – toen de Rosengaerder Steghe genoemd – lag echter een enorm groot woest gebied, dat zich uitstreekte tot aan de drassige randen van het riviertje de Reest, die de afscheiding met het Lantschap Drenthe vormde. De grens van de marke Rosengaerde liep toen tot een gegraven wetering, die werd aangeduid als de Benykens grave. Later is het tracé van deze wetering het uitgangspunt geweest voor het graven van de Dedemsvaart. Ik heb geprobeerd globaal te berekenen over hoeveel markegrond de boeren in Dalfsen en Leusen konden beschikken. En dat was niet gering. Het in cultuur gebrachte gebied van de hoeven van Dalfsen en buurschappen zal misschien 400 a 500 ha zijn geweest. Daar staat dan tegenover, dat ze beschikken konden over een

marke van globaal 7 X 7 km. Of met andere woorden ruim 5000 ha. Ook voor Leusen golden min of meer vergelijkbare verhoudingen. De cultuurgrond in Leusen schat ik globaal op 200 ha, de oppervlakte van de Leusener marke is zeker ca. 3000 ha geweest. Van een uitputting van deze beide marken zal daarom niet direct sprake zijn geweest.

Zoals al gezegd werd hadden de eigenaren van de hoeven of erfen in de dorpen en buurschappen zich de eigendom en het beheer van de markegrond toegeëigend. De marke werd aldus beheerd door het collectief van de eigenaren van de hoeven of erfen in de dorpen en buurschappen. Op historische gronden had elke hoeve recht op een bepaald deel van het gebruik van deze onverdeelde grond, bijv. om er een bepaalde hoeveelheid plaggen voor de bemesting van zijn esgrond te halen of voor het weiden van een bepaald aantal koeien gedurende een deel van het jaar. Dit relatieve deel werd uitgedrukt in waren of waardelen. De marke werd naar buiten vertegenwoordigd door de markerichter. Deze zat ook de vergaderingen van de markegenoten voor.

Het markerichterschap was meestal verbonden aan het belangrijkste erf; dat was doorgaans ook het erf met de meeste waren. Het erf, dat de markerichter voor de Rosengaerde leverde was in de jaren rond 1350 de Ruitenburg. Voor 1328 was dit erf eigendom van de graaf van Bentheim geweest, maar in dat jaar was het weer in handen van de bisschop van Utrecht gekomen. De Heer van de Ruitenburg was als zodanig een dienstman van de bisschop. De bisschop had als vanouds verschillende dienstmannen in het Oversticht, o.a. ook de Heer van Voorst en die van Rechteren. Deze dienstmannen waren min of meer de zaakwaarnemers van de belangen van de bisschop in een deel van zijn wereldlijk ambtsgebied. Tot deze belangen behoorde ook de verdediging van het territorium tegen mogelijke invallende vijanden van buiten. Deze dienstmannen bewoonden hiertoe versterkte, d.w.z. van steen gebouwde burchten. Zo was ook Ruitenburg, dat aan de westkant van de buurschap Ankum lag een versterkt kasteel. De hoeve zelf moet een voor die tijd grote en moderne boerderij zijn geweest met een aantal goed aangelegde kampen. De Ruitenburg participeerde met 9 waren in de Rosengaerder marke. Het totaal aantal waren, waarmee de erven van Dalfsen c.a. in de marke gerechtigd waren bedroeg 76. Het markerichterschap werd in deze tijd een erfelijke functie, verbonden aan het huis Ruitenburg..

Een erf of hoeve, d.w.z. een volle en ongesplitste hoeve had in Salland oorspronkelijk 16 morgen of ca. 20 ha ontgonnen grond bij de boerderij of in de essen liggen. Zo'n volle hoeve bezat dan 4 waren in de gemeenschappelijke gronden van de marke. Op basis van deze gegevens zouden we kunnen stellen, dat bij de vorming van buurschappen en marken er in Kerkdorp-Dalfsen plus Gerner, Ankum, Oosterdalfsen en Welsum dus 19 volle erfen zijn geweest. De totale oppervlakte van deze hoeven kan op ongeveer 380 ha worden berekend. Door de groei van de bevolking werden er nadien erfen gesplitst of soms ook samengevoegd en zo ontstond er een grotere variatie in de omvang van de hoeven en het aantal waren als rechtsbewijzen voor een aandeel in de marke.

Markerichter van de Leusener marke was de eigenaar van het erf Westerhof. Dit erf was eigendom van de Heer van Rechteren. Ook dit markerichterschap werd erfelijk verbonden aan dat van Westerhof. Het erf Westerhof lag aan de westkant van het buurschap tegen de grens van Welsum. Ook deze hoeve kende een moderne verkaveling van kampen. Het erf was met 6 waren gerechtigd in de Leusenermarke. Het totaal aantal waren in deze marke bedroeg 24. Dit zou betekenen, dat Leusen oorspronkelijk 6 volle hoeven heeft geteld.

De opkomst van de ossenhandel.

De landbouw in Dalfsen en Leusen zal oorspronkelijk een eenvoudig karakter hebben gehad: op essen verbouwde men in een drieslagstelsel rogge, tarwe of gerst en op de lagere wat vochtiger gronden werd wel haver verbouwd. Daarnaast werd wat vee gehouden; hierbij speelde de mestwinning voor de bemesting van de bouwgronden een belangrijke functie. Later – en dan spreken we vermoedelijk over de latere eeuwen rond het jaar 1000 – werd deze cultuurgrond uitgebreid met de ontginning van los van de essen liggende percelen, de zg. kampen. Op de esgronden waren de boeren traditioneel gebonden aan de regels van het drieslagstelsel. De es was daarbij in drie delen (slagen) verdeeld en op elke slag bezat de boer een meestal lang en smal perceel. Bij het bouwplan was hij daarbij gebonden aan de voor de es geldende vaste regels: bijv. het ene jaar rogge of tarwe, het volgende jaar gerst en het derde jaar rust voor de grond, d.w.z. braak. De nieuw ontgonnen kampen hadden doorgaans een min of meer vierkante vorm en de boer kon elk jaar zelf beslissen over het bouwplan.

Vermoedelijk – er zijn uit deze tijden niet veel archiefbronnen, die historici kunnen helpen – is er zo rond 1250 - 1300 een verdere ontwikkeling op gang gekomen: een uitbreiding van de rundveestapel, vooral omdat de wat rijkere wordende burgers in de opkomende steden vlees en ook kaas een grotere plaats in hun menu gingen geven. Het gevolg was, dat er in de jaren rond 1300 een zich uitbreidende handel in slachtvee ontstond. Deze handel richtte zich in eerste instantie op de rijke steden in de zuidelijke Nederlanden. De stad Diest werd één van de markten, waar handelaren uit de Ijsselsteden hun vee te koop aanboden. Al in 1309 wordt deze handel in Diest door een veemarktprivilege geregeld. Maar ook in de Hollandse steden nam na 1300 de vraag naar slachtvee regelmatig toe, zelfs in die omvang, dat er een internationale handel in ossen uit Jutland en Holstein op gang kwam. Na 1485 verschijnen er in de tolrekeningen van Gotdorp in Sleeswijk ook de namen van kooplieden uit Kampen, Zwolle en Hasselt. Deze kooplieden kochten doorgaans de Deense ossen in het voorjaar, waarna ze overland naar de weilanden langs de Ijssel of die op de lagere delen Utrecht werden gedreven. Hier konden ze na hun lange tocht een poos grazen en daarna in de herfst slachtrijp aan slaggers in de Hollandse steden worden verkocht. Deze handel groeide in de eeuwen hierna uit tot “big business”, waarbij bijv. in het jaar 1612 50 000 ossen overland naar de Hollandse steden werd verhandeld.

Ontginningen en waterbeheersing langs Ijssel en Zwartewater.

Aangedreven door deze ontwikkelingen ontstond er in de jaren rond 1300 in onze omgeving een grote behoefte aan profijtelijk grasland en vooral ook aan

land voor de winning van hooi. De lagere en wat nattere delen langs de Ijssel, het Zwartewater en de Vecht konden met voordeel in deze nieuwe handelsketens worden ingeschakeld en dit betekende o.a. dat er een belangstelling kwam om de hier aanwezige markegronden te verdelen en door een goede ontwatering beter te benutten als productief gras- en hooiland. Op natte grassige gronden in een marke kan men wel collectief vee inscharen, maar voor de winning van hooi is een eigen niet collectieve exploitatie wel erg belangrijk. Dit alles leidde aan de ene kant tot een grotere behoefte aan handel in vee en dus aan periodieke markten hiervoor in Zwolle, Deventer en ook in Hasselt en Genemuiden. Het was in deze jaren, dat ook de twee laatstgenoemde plaatsen stadsrecht kregen en een stadje als Hasselt wist regelmatig rechten voor het houden van meer markten te verkrijgen. Deze handel stimuleerde uiteraard op haar beurt weer de groei van deze nieuwe nog kleine steden. Maar tegelijkertijd kwam er een toenemende behoefte aan een verdeling van de markegronden, die zich leenden voor de veehouderij. Op de verdeling moest dan wel een goede ontginning en een betere beheersing van de waterstand volgen. Dit proces moet in de Ijsselvallei, de omgeving van Zwolle en langs het Zwartewater al in de jaren vóór 1300 op gang zijn gekomen. Vooral in de periode van 1300 tot 1400 is er sprake van een voortdurende discussie over de verdeling van markegronden in deze regio. Bij Zwolle kwam er bijv. een verdeling van de marken van Zalne, Windesheim en Herxen en van de aan de stad grenzende marsgronden tot stand. Kleine bestaande beekjes en waterlopen werden bij deze verdelingen tegelijkertijd verdiept of wat hun loop betreft aangepast. Zo ontstond er een voor die tijd uitgebreid stelsel van gegraven weteringen. Het effect hiervan moet niet gering zijn geweest. Het meeste water in dit gebied werd vanouds op een gebrekkige manier naar de Ijssel afgevoerd, waarbij de langs de rivier liggende stuwwallen een niet onbelangrijke natuurlijke hindernis vormden. Dit water werd nu via de weteringen niet meer naar de Ijssel afgevoerd, maar zo rond 1400 werd al het overtollige water regelmatig via deze weteringen langs de stad Zwolle naar het Zwartewater geleid. Om dit alles nog te perfectioneren werden hier en daar bijv. in de aan Dalfsen grenzende gebieden nog zomerakden langs de weteringen aangebracht. Dit proces van markeverdeling, ontginning en een verbeterde waterhuishouding zal zeker tot een belangrijke productievergroting in dit gebied hebben geleid. Dit proces begonnen in de jaren na 1250 was hier rond 1400 praktisch geheel voltooid. Hierbij moet nog wel de opmerking worden gemaakt, dat alle gronden in dit gebied ten zuiden van Zwolle zich niet bij uitstek voor gras- en hooiland leenden; de verbeteringen moeten hier ook tot een intensivering van de verbouw van rogge, gerst en tarwe hebben geleid.

Langs het Zwartewater was eenzelfde trend aan de orde. Maar op het gebied van de waterbeheersing moesten hier ingewikkelder problemen worden opgelost. Juist in deze eeuwen – of om precieser te zijn tot rond 1300 - vond er op wereldschaal een stijging van de temperatuur plaats en tegelijkertijd als gevolg hiervan een verhoging van de waterspiegel van de oceanen. Een proces waar velen ook vandaag weer bang voor zijn. In onze streken leidde dit toen tot een sterke uitbreiding van de Zuiderzee, zodat bij hoge watervloeden het zilte water van deze binnenzee het Zwartewater opdrong en er tot periodieke overstromingen leidde. Deze regelmatig dreigende wateroverlast werd nog verergerd

doordat naar het oosten toe zich een daling van de bodem voordeed. Hier lagen uitgestrekte veenachtige gronden, die er uitliepen in de hoge venen in het noordwestelijke deel van de Rosengaerder marke. Vooral het noordelijke en noordwestelijke deel van de marke – het met Rute en Hermelen aangeduide gebied - was er bedekt met dikke poreuze veenlagen. Door de verbeterde ontwatering van de in cultuur gebrachte gebieden langs het Zwartewater ging het veen er door oxydatie als het ware verdampen, de grond klonk in en het maaiveld daalde er langzaam, maar wel zeker. Een dergelijke bodemdaling was er toen in alle ontgonnen veengronden in het lage deel van Nederland aan de orde: in een tempo van 1 à 2 cm per jaar. Voor de afvoer van het aflopende water van de Rute werden evenals ten zuiden van Zwolle was gebeurd weteringen gegraven: hier de Steenwetering en later de Hermelijn. Deze Hermelijn werd later aangeduid als de Tolgracht. Ik vermoed, dat de Steenwetering niet eerst en alleen voor de afvoer van het water werd gebruikt, maar ook dienst ging doen om de turf, die toen al in de Rute werd gegraven over het water af te voeren naar de stad Zwolle. Men heeft de naam van Steenwetering wel verklaard als de wetering, die gegraven werd tussen twee grensstenen: stenen die bij de oorspronkelijke vaststelling van de territoria van de kerspels in het veld de punten aangaven voor de grens tussen twee kerspels. Inderdaad is het zo, dat de Steenwetering de grens vormde en nog de grens is tussen de gemeente Dalfsen aan de ene kant en het buitengebied van de stad Zwolle, wat dan later de gemeente Zwollerkerspel werd. Deze grens van de Steenwetering is nog een rechte als langs een lineaal getrokken lijn door het toen nog onontgonnen gebied.

Zoals al gezegd was een goede beheersing van de waterstand in het gebied van Zwartewater en Vecht geen eenvoudige opgave. Aan de ene kant moest het van de venen van de Rute en Hermelijn afvloeiende water worden gereguleerd en tegelijkertijd groeide de noodzaak om de lage landen langs deze rivieren beter te beschermen tegen periodieke watervloeden vanuit de opdringende Zuiderzee.

Er waren dus voor die tijd aanzienlijke investeringen in weteringen en dijken noodzakelijk om er de gras- en hooiproduktie te vergroten en op peil te houden. Dat het een kwestie van een voortdurende zorg was kunnen we afleiden uit het feit, dat we bijv. in 1313, 1402 en 1411 in documenten vermeldingen tegenkomen over de waterkeringen langs de oostelijke oever van het Zwartewater. Ook de erfgenamen van de Rosengaerder marke werden hier voor be raad en overleg opgeroepen. Overigens sloot de toenemende behoefte aan grasland voor de veehouderij bijna naadloos aan op het gegeven, dat het steeds moeilijker werd om de ingeklonken veengronden te benutten voor graanbouw.

De opkomst van het waterschap.

Deze inleiding op de ontwikkelingen rond de Rosengaerde wil ik graag afronden met een algemene opmerking. Zoals al gezegd vonden in deze tijden van groei en voorspoed vooral in het westelijk deel van ons land vergelijkbare ontwikkelingen plaats. Het is in deze tijd, dat het waterschap als een bijzondere lokale bestuursorganisatie ontstond. Als geboortedatum wordt dan wel verwezen naar het jaar 1256, het jaar waarin graaf Willem I van Holland in een oorkonde een aantal lieden, heemraden genoemd, de opdracht gaf om als een ge-

meen d.w.z. als een openbaar orgaan zorg te dragen voor de goede afvoer van het van Utrecht afstromende water en wel zodanig, dat dit via kanalen en een zijl in het IJ moest worden geloosd. Ook elders gingen landsheren schriftelijk vastleggen hoe en door wie de waterhuishouding in een bepaald gebied moest worden geregeld, o.a. door een periodieke schouw, door aanleg of versterking van dijken en vooral ook hoe de lasten van een en ander moesten worden verdeeld. Het eerst bekende document uit onze omgeving is het Dijkrecht van Salland, dat dateert van 1308. Hierin legde de bisschop van Utrecht als landsheer vast welke regels bij de waterbeheersing in het gebied van Salland moesten worden toegepast. Naar alle waarschijnlijkheid gaat het hier meer om het vastleggen van de spelregels, die in de loop van de jaren als een soort van gewoonterecht ontwikkeld waren en waarbij misschien enkele punten waarover men het niet geheel eens was uitdrukkelijk werden geregeld. In onze omgeving werd de verantwoordelijkheid voor deze nieuwe bijzondere taken doorgaans als vanzelfsprekend gelegd bij de markerichter en de markegenoten van buurtschap of dorp.

Een samenvatting van enkele trends.

Dit alles kan als volgt worden samengevat. In de jaren tussen globaal 1250 en 1450 vond er een sterke uitbreiding van de veehouderij in de omgeving van Zwolle plaats. Een drietal omstandigheden kunnen hiervoor als verklaring dienen:

- De snel groeiende markten van vlees en kaas in de opkomende steden stimuleerden een forse uitbreiding van de veehouderij en vooral van het fokken en vetweiden van ossen voor de slacht.
- De verdeling van markegronden ten behoeve van deze veehouderij leverde extra inkomsten op voor de landsheer de bisschop van Utrecht; de doorgaans zwakke bestuurlijke en financiële positie van deze landsheer maakte hem ongetwijfeld tot een stevige voorstander van deze verdelingen. Maar ook de andere grootgrondbezitters waren gebaat bij deze verdelingen.
- Voor een verdeling kwamen in de eerste plaats de lagere weide- en hooilanden in aanmerking en de mogelijkheden om deze landen produktiever te benutten werden groter naarmate men bestuurlijk en organisatorisch beter in staat was deze gronden te ontginnen en de waterstand er in zomer en winter beter te beheersen.

De verdelingen van markegronden.

Van veel markeverdelingen uit deze tijd zijn geen gegevens bewaard gebleven. Belangrijke markeverdelingen in deze jaren waren die o.a. die van Olst en Herxen en van de verdeling van de Zwolse marslanden in 1308. Van grote betekenis was ook de bedijking en verdeling van de Mastenbroek in 1364 en de daaropvolgende jaren. Deze verdeling van de Mastenbroek was een geheel apart geval: het ging hierbij niet om de verdeling van markegrond, maar om een uitgestrekt gebied, dat vermoedelijk in 944 door de Duitse keizer als een deel van het woud van Vollenhove (Silva Fulnaho) aan de bisschop was toegewezen en dat sindsdien onbedijkt en onbewoond was gebleven. Maar in de 14^{de} eeuw was dit een zeer begeerlijk gebied geworden, dat er als het ware om vroeg om te worden omgezet in florerende weidegronden. We zien dan ook dat zowel de bisschop als de heer van Voorst en de aangrenzende steden Zwolle,

Kampen en Hasselt zich bijzonder inspanden om hun rechten bij een verdeling tot gelding te brengen.

Eerste stappen bij de verdeling.

Tegen de achtergrond van deze ontwikkelingen ontstond er welhaast ook belangstelling voor een verdeling van de Rosengaerdermarke. De verdeling van deze grote marke is vermoedelijk in 1416 uitgevoerd. Helemaal zeker is dit niet: de gegevens van deze verdeling zijn niet vastgelegd in een officieel markeboek en we moeten het hierbij doen met later gemaakte kopieën van deze aantekeningen.

Maar we willen eerst nog een opmerking vooraf maken. Het is namelijk erg waarschijnlijk, dat veel jaren voor de formele verdeling in 1416 er al belangrijke partiële ontginningen en verdelingen hebben plaats gevonden. Zo geeft J. Kroes in zijn hoofdstuk “De wording van het Dalfser cultuurlandschap in de middeleeuwen” (in het boek “Uit de geschiedenis van Dalfsen”) enige informatie over ontginningen in de periode 1330 – 1350. Hij leidt deze ontginningen af uit het feit, dat er in die tijd veel geschillen over novale tienden aan de orde waren. Novale tienden moesten bij ontginning van woeste grond worden afgedragen aan de bisschop. In Ankum werd toen ten Noorden van de Rosengaerder Steghe een slangenverkaveling aangelegd in de gebieden, die werden aangeduid als de Koeslag, de Oosterslag en de Oude- en Nieuwe Rosengaerde. Indirect vinden we hiervan een bevestiging in een bewaard gebleven akte. Het gaat hierbij om een document, dat in 1407 is opgemaakt door de richter van Dalfsen. In deze akte wordt vastgesteld, dat Egbert Hake van den Rutenberge en Nese zijn vrouw te kennen gaven, dat zij verkocht hadden aan de prior en het convent van het klooster op de Agnietenberg bij Zwolle “hun gehele erf en goed geheten “Het Monnikengoed” gelegen in het kerspel van Dalfsen in de buurtschap Welsum achter Wiggering waar Dirc de Rademaker op woont met een gehele waar in de Ruiten, met zijn hooislagen en met 3 1/2 morgen land in de Rosengaerde”. Blijkbaar behoorde bij deze hoeve toen al enkele afgescheiden delen van de marke. In dit licht gezien zal er vermoedelijk bij de totale verdeling in 1416 sprake zijn geweest van een herverdeling dan wel van een bevestiging van de al uitgevoerde verdelingen. Uit de aantekeningen in het markeboek kan dit echter niet worden afgeleid.

Hoe ging men nu bij deze verdeling tewerk? Uiteraard moest eerst in een bijeenkomst van de markegenoten hiertoe worden besloten. Dit gebeurde bij meerderheidsbesluit vermoedelijk op basis van de aantallen waardelen van de betrokken eigenaren. De uitvoering van de verdeling werd vervolgens opgedragen aan de schout van het kerspel. Deze moest vervolgens de landmeter benoemen, die belast zou worden met de noodzakelijke opmetingen. In dit geval werd dit de landmeter Henrick Boldewenssoen. De gegevens duiden er op, dat deze in Zwolle woonde. Hierna moest eerst de ruiming van de marke worden uitgevoerd. Dit betekende, dat alle onrechtmatige ingebruiknemingen van delen van de marke moesten worden beeindigd. Tegelijkertijd kon al worden begonnen met de opmeting van de totale oppervlakte van de marke. Uit de stukken blijkt, dat Henrick de totale oppervlakte marke heeft berekend op 3809 morgen. Dit waren Sallandse morgens. Een Sallandse morgen bedroeg ongeveer

1.25 ha., zodat we bij omrekening op 4800 ha komen. Bij een ruwe berekening van het oppervlak op basis van de huidige gegevens kwam ik zelf al op ongeveer 5000 ha. Of m.a.w. deze cijfers stemmen redelijk met elkaar overeen. Henrick zal de opmetingen zeker bijna pijnlijk nauwkeurig hebben gedaan en zelf meen ik, dat mijn berekening een redelijke benadering moet zijn..

Bij de toewijzing van de te verdelen stukken is het belangrijk, dat in dit geval van de Rosengaerde – en trouwens bij de meeste verdelingen in Salland – de landsheer het recht van voorslag had. Dit betekende, dat van de totaal te verdelen grond aan de bisschop bij voorrang 10 % van het totaal te verdelen oppervlak werd toegewezen. Op deze gronden kon hij derhalve als nieuwe eigenaar na ontginning nieuwe hoeven laten bouwen en verpachten. Meestal was het zo, dat deze pachters eerst zelf de grond moesten ontginnen. De rest van de grond werd toegewezen aan de markegenoten en wel op basis van hun waarden, die gebonden waren aan de erfen in de buurschap, waarvan zij de eigenaren waren. De landsheer had bovendien nog het recht op een novale tiende van de ontgonnen grond. Al met al werd de bisschop er door deze markeverdelingen financieel niet minder van. Welk deel van de marke werd nu aan de bisschop als voorslag toegewezen?

Van deze 3809 morgen moest er dus eerst 10 % aan de bisschop worden toegekend. Dit werd 382 morgen en wel verdeeld in twee gesloten grote complexen. Deze werden aangeduid als “Die Hoeven” en “Die nederste hoeven”. Beide complexen zijn ook vandaag nog duidelijk in het landsschap aan te wijzen. “Die Hoeven” is het blok, dat vandaag omsloten wordt door de Annummerdijk, de Hoevendwarsweg, de Hoevenweg en het Westeinde. Het andere blok “Die nederste Hoeven” werd toen begrensd door de Steenwetering, der Stadt grave en de Leydijck. Ook dit stuk is zij het wat moeite terug te vinden in het landschap. Het blok van de Hoeven werd gemeten op 162 morgen en het blok van de nederste hoeven op 220 morgen, in totaal dus 382 morgen of 438 ha. De bisschop kreeg bij de verdeling dus inderdaad waar hij recht op had: twee mooie gesloten vierkante blokken grond: beide bovendien goed bereikbaar via de weteringen, die hier pas waren gegraven. Het was mogelijk geworden om via de Vecht en het Zwartewater de wetering de Hermelijn op te varen en daarna via De Stadt Grave deze blokken te bereiken. Ter verklaring nog het volgende: de bisschop had naast het recht van voorslag ook het recht, dat hij als eerste mocht bepalen welke grond aan hem zouden worden toegewezen.

Behalve de bisschop was er nog een partij, die specifieke belangen bij de verdeling had opgebouwd, namelijk de stad Zwolle. In het begin van de 15^{de} eeuw was het noordwestelijk deel van de marke blijkbaar van grote betekenis geworden voor de brandstofvoorziening van de stad. We doelen dan op de delen, die met Rute of de hoge Rute en met Hermelen worden aangeduid. De hier aanwezige veenlaag was bijzonder geschikt om tot turf te worden vergraven: turf de brandstof, die in deze tijden steeds belangrijker werd voor de opkomende nijverheid – denk aan de steen- en pannenbakkerij -, maar vooral ook voor de verwarming van de huizen van de burgers. We lezen bijv., dat al in 1405 de stad Zwolle hier het recht van vrije turfwinning kreeg. Zwolle kreeg zo ook belang bij een goede afvoer van de turf naar de stad. Dit kon voor een deel via de

al gegraven Steenwetering, maar in 1416 werden er weteringen gegraven tot in het turfwinningsgebied. Dit waren de Hermelijn en verderop De Stadt Grave; later veranderde de naam van deze wetering in Tolgracht. Dit vrije recht van turfwinning zullen de erfgenamen zeker niet belangeloos hebben verleend. Ze hadden blijkbaar ook belang bij de aanleg van dit stelsel van weteringen. We kunnen hierbij aan twee zaken denken. Deze weteringen verbeterden de afvoer van het overtollige water, vooral tijdens de langdurige regenperioden in herfst en winter. Maar misschien speelde ook nog een ander punt: het afgraven van het veen leverde immers – mits dit rationeel en planmatig gebeurde – een goede bijdrage aan het nuttig gebruik van de grond na de turfwinning, bijv. voor het weiden van vee.

Maar er is nog wat opvallends te melden. De verdeling van de marke wordt in 1416 aangepakt wanneer de nieuwe weteringen gereed zijn gekomen. Dit wijst er op, dat dit alles in goed overleg is gebeurd. Als compensatie voor het graven van de weteringen kreeg de stad Zwolle bij de verdeling als een soort van voorslag een vrij groot stuk grond van de Hermelen. We komen hier twee specifieke toewijzingen tegen: de één die wordt aangeduid als “Der Stadt” en een tweede, die wordt omschreven als “Mijns Heeren Slach”. Het gaat hier om forse stukken grond van in totaal 50 morgen. Ik heb de neiging om te veronderstellen, dat de stad de eigenaar werd van het eerste aangeduide stuk en dat mogelijk het tweede stuk toegewezen werd aan een groep van financieel krachtige lieden, die bij de financiering van de investeringen in de weteringen een bijdrage hadden geleverd en op deze wijze hiervoor werden beloond.

De verdeling en haar uitkomsten.

Maar nu weer terug naar de verdeling zelf. De totale marke – door de landmeter gemeten en slechts voor een klein door hem getaxeerd - 4800 ha groot werd dus verdeeld over de erfgenamen van Dalfsen c.a. en wel op basis van 78 waarden. Grond, die de erfgenamen tot nu toe collectief in bezit hadden werd nu individueel bezit. Er was in onze taal van vandaag sprake van een bijzonder grote privatiseringsoperatie. Wanneer we de voorstellen voor de bisschop en de stad Zwolle er af trekken blijft er globaal nog 4260 ha over, die rechtstreeks aan de erfgenamen werd toegewezen. Wie waren nu de echte erfgenamen? Duidelijk is, dat in Dalfsen al sedert eeuwen sprake was van grootgrondbezit. Boeren, die eigenaar van hun boerderij waren kwam men hier in tegenstelling tot de situaties in Friesland nauwelijks tegen. De grote eigenaren van die dagen waren vooral de leden van de adel, d.w.z. de dienstmannen van de bisschop en uiteraard de bisschop zelf. We komen dan o.a. de volgende namen tegen: Van Eme, van Voorst, Rechteren, Gerner, Helmich. Bij de specificaties in het markeboek komen we ook diverse namen van boerderijen tegen, zoals Oelrekince, Rymelding, die Haer, Wiggering. Deze namen suggereren, dat hier sprake is van boeren-eigenaren, maar dit is vermoedelijk nauwelijks het geval. Met de aanduiding van de naam van de boerderij kon men volstaan, omdat vermoedelijk iedereen wist waarover het ging en met name wie de eigenaar van die boerderij was, bijv een Rechteren of Voorst. Wanneer we aannemen, dat bij deze verdeling het aantal grootgrondbezitters niet veel meer dan 20 is geweest, dan betekent dit, dat elks privaat bezit gemiddeld met ongeveer 200 ha is ver-

groot. Maar we moeten ons ook realiseren dat dit daadwerkelijk misschien nog niet zoveel heeft betekend, omdat er nog heel wat in ontginningswerk moest worden geïnvesteerd voordat deze grond ook extra baten kon opleveren. Ik denk, dat deze extra opbrengsten in de private sfeer vooral gezocht moeten worden in de hooilanden en de voor turfwinning geschikte veengronden, in mindere mate in de weilanden, omdat er in deze gebieden moest worden geïnvesteerd in het afpalen van de percelen of het aanleggen van boswallen en bovenal in een verbeterde waterbeheersing.

Bij de verdeling werd nu het gehele gebied van de marke door de landmeter in 9 grote blokken verdeeld. Elk blok was groot genoeg om in redelijk grote percelen te worden opgedeeld en de grenzen van een blok werden getrokken langs al bestaande weteringen of wegen in het landschap. En verder niet onbelangrijk: elk blok had wat grondgesteldheid betreft globaal dezelfde geschiktheid voor verdere exploitatie. Elk blok werd vervolgens opgedeeld in 38 percelen (de helft van de 76 waarden) en in een enkel geval zelfs opgedeeld in 76 percelen. De verdeling van deze percelen binnen een blok gebeurde door middel van loten.

De negen blokken zijn:

- De Nederste Hoeven (veen en bosgebied)	220 morgen
- Die Hoeven (weide en hooilanden)	162 morgen
Deze twee blokken behoeften als voorlagen voor de bisschop niet verder te worden verdeeld.	
- De Westerse Hooislagen	246 morgen
- De Oosterse Hooislagen	289 morgen
- Die Olde Rosengaerde en die nye plaggen Slage en ghieren van Bercmeder mersch hent an Leusener merken	1000 morgen
- dat Vene dat dat grote Hermelen hiet	1024 morgen
- dat groete broick en is nyet gemeten en is gerekent op soe is gemeten en gerekent dat Dalvesser meer hevet en all ander nyebreecte dair hair nye land gelegen is	222 morgen
samen	3809 morgen

We missen in deze opsomming de nije Rosengaerde, maar ik denk, dat de schrijver hier wat kort door de bocht is gegaan; hij bedoelde mogelijk: de oude Rosengaerde en de nieuwe Rosengaerde en de Plaggenlagen plus de Geren. De Geren was een stuk land, dat nog tussen de grens met Berkum en de oude Rosengaerde lag en min of meer een driehoekige vorm had. De landmeter had hier bij zijn verdeling een aantal percelen uitgemeten, die langs de Rosegaerder Steghe nog vrij breed waren, maar naar het Noorden op eenzelfde punt uitliepen. Dergelijke percelen werden toen wel geren genoemd.

Doordat elke eigenaar bij de toewijzingen een perceel kreeg toegewezen in de verschillende blokken leidde dit wel tot een grote versnippering, waarbij het er blijkbaar vooral ging om de toegewezen percelen te blijven benutten als een integraal deel van het exploitatieplan van de boerderij op het "oude" land. De toedeling was dus niet toegemeten op een ontginning en het stichten van nieuwe boer-

derijen. Maar voor de grond van de voorstellen van de bisschop gold dit dan weer niet.

Tot slot: Zwolle weet de delen de Rute en de Hermelen van de marke te annexeren.

Eigenlijk is het verhaal over de verdeling van de Rosengaerde voor zover we uit de nog bekende gegevens kunnen putten hierbij min of meer afgerond.

Maar er blijven nog al wat vragen over. Eén van de belangrijkste is of de verdeling ook is uitgevoerd conform de vastgelegde afspraken. Ik denk in eerste instantie zeker wel. We hebben namelijk nog gegevens over een belangrijke gebeurtenis uit het jaar 1434. In dat jaar neemt de bisschop namelijk het besluit om de delen de Rute en de Hermelen los te maken van de Rosengaerder marke en dit gebied in te delen bij dat van het kerspel Zwolle. In het markeboek komen we dan aantekeningen tegen van een vergadering van de erfgenamen van de Rute, waarin “eendrachtelijke” wordt vastgesteld wie op de eerste januari van het jaar 1435 de echte eigenaren zijn van de diverse percelen van de Rute. Blijkbaar vond men het nodig om de situatie nog eens goed vast te leggen nadat dit deel was losgemaakt van de Rosengaerder marke. Uit de vastgelegde specificaties is dan na te gaan, dat er sedert 1416 nog al wat mutaties zijn geweest. We komen diverse namen van nieuwe eigenaren tegen zoals Sobbe, ten Bussche, van Yerte en Valkenberch. Het is mogelijk, dat er in jaren na 1416 sprake is geweest van een Zwolse penetratie in dit gebied. Lambert van Yerte was bijv. in deze jaren één van de belangrijkste leden van de Zwolse magistraat. Hetzelfde geldt voor Albert te Bussche; maar er waren diverse te Bussche's, die een rol in het Zwolse bestuur vervulden. Wel blijft dan de vraag waarom juist in 1434 de bisschop zich zo welwillend tegenover de belangen van de stad Zwolle heeft opgesteld. Het antwoord is niet moeilijk te vinden: hij wilde de stad, die hem vele jaren trouw had gesteund een goede dienst bewijzen. Als landsheer was de bisschop van Utrecht – het Nedersticht, het Oversticht en Drente - bijna voortdurend in een zwakke positie geplaatst tegenover zijn burens zoals de graaf van Holland en de hertog van Gelre. In de jaren van de krachtige bisschop Frederik van Blankenheim was dit een tijdlang niet zo gebleken, vooral omdat juist tijdens zijn bewind de bisschop en de Ijsselsteden voortdurend goed konden samenwerken. Maar toen in 1424 Frederik was gestorven begonnen perikelen rond de opvolging opnieuw de vrede te verstoren. Het was nu de Bourgondische hertog, die een sterk Bourgondisch rijk in Noordwest-Europa wilde opbouwen die voor de nodige problemen zorgde. Hij schoof Zweder van Kuilenburg als candidaat-bisschop naar voren, terwijl het Oversticht en vooral de Ijsselsteden de voorkeur gaven aan Rudolf van Diepholt. Deze controversie hield de landen jarenlang in een verlamme greep. Die van het Oversticht bleven voortdurend en met kracht Rudolf steunen. Pas in 1434 toen Zweder stierf lukte het Rudolf definitief de zetel van de bisschop te bemachtigen. Het was dus alleszins redelijk, dat Rudolf de stad Zwolle toen van zijn dank voor de verkregen steun in de afgelopen moeilijke jaren liet blijken. Hij deed dit door in een brief vast te leggen, dat het gebied “met name des Alinges Veen geheten die Rute mit die groegte Hermelen, dat tot onsen Gerichte van Dalvessen gehoert heeft; soe hebben wi mit gueden voerdacht gelecht en leggen mit desen brieven dat alinge veen geheten, die Rute mit die groeten Hermelen voersz., in ons Gerichte en karspel van Zwolle, dair

inne toe eeuwige daghe toe blijven”. Voor ons is deze daad van de bisschop nog eens het bewijs hoe belangrijk dit gebied als leverancier van brandstof voor de stad ondertussen was geworden. Ook toen al was het belangrijk voor de samenleving van een stad om een vaste greep op de energiebronnen voor haar economie te krijgen.

Nawoord.

Deze geschiedenis, die de periode van rond 1200 tot 1450 omvat kan de suggestie wekken, dat in deze middeleeuwse samenleving alles zich redelijk en positief ontwikkelde. Dit was ten dele ook wel het geval. Maar dit neemt niet weg, dat het beeld wel wat moet worden bijgekleurd. In de samenleving bestonden toen grote spanningen en zo nu en dan leidde dit tot conflicten of soms tot oorlogjes op kleine schaal. Na 1300 werd ook het klimaat kouder en ruwer. Maar de Zuidoostzee bleef met stormen en overstromingen dreigen. Het koudere klimaat bracht een enkele maal zware misoogsten en ernstige hongersnood mee, zoals die van de jaren 1315 en 1317. Ontwrichtend in veel opzichten waren de pestepidemieën, waarvan de eerste in 1350 heel Westeuropa teisterde. In het Oversticht ontbrak een sterk gezag en alleen door een voortdurende pragmatische alliantie van bisschop en de drie steden lukte het enige orde in het bestuur te krijgen. De steden Kampen, Deventer en Zwolle floreerden, maar het was een voortdurende opgave om ondanks de onderlinge rivaliteit tot enige samenwerking te komen. Ook binnen deze steden konden de onderlinge tegenstellingen tot heftige conflicten leiden. Vooral in Zwolle leverde de naijver tussen de door de handel en beleggingen rijk geworden leden van de magistratuur en de in gilden georganiseerde handwerkslieden compromisloze spanningen op. In december 1416 leidde dit zelfs tot een vreselijk bloedbad, waarbij van opstandigheid verdachte gildemeesters midden in een nacht werden gearresteerd en op de markt geëxecuteerd. Anderen werden uit de stad verbannen.

Niet ieder kon vrede vinden in de overvloed van materiele welvaart; veel burgers sloten zich aan bij de kloosters van de Broeders van het Gemeene Leven: een beweging van sober levende Christenen. Deze beweging kreeg een grote invloed op het Christelijk denken in grote delen van West-europa. In het Agnietenklooster bij Zwolle schreef Thomas van Kempen er zijn beroemd geworden “De Navolging van Christus”. Tenslotte: in Zwolle kwam de groei van een expansieve economie en inwonertal na 1370 geleidelijk in een rustiger vaarwater. Maar de economie bleef - zij het met horten en stoten - verder groeien.

Geraadpleegde literatuur.

- Marcel De Cleene en Marie Claire Lejeune. Compendium van Rituele planten in Europa. 1999.
- R. van Beek. Burcht en bezit. Opgenomen in: “het kasteel Voorst. Macht en val van een Overijsselse burcht.” Uitgave nr. 36 van de Vereniging tot beoefening van Overijssels Regt en Geschiedenis. 1983
- R. van Beek. Meten in de marke. Het verhaal van een marke die niet bestond In: Overijssels Regt en Geschiedenis. 1976
- W.M. Gijsbers. Kapitale ossen. De internationale handel in slachtvee in Noordwest-Europa. (1300 – 1750). 1999.
- Mr. B.J. van Hattum. Geschiedenissen der stad Zwolle. Deel I.



